

НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ФРАГМЕНТАРЕН ЛАТИНСКИ НАДПИС ОТ ОДЕСОС

Люба Рагулова

Abstract: The paper focuses on an inscription from Odessos, which, due to its extremely fragmentary condition, has remained aside from the interest of epigraphic studies, its only interpretation proposed so far being the one of its first editor E. Kalinka. Considering the limited number of inscriptions which reveal the application of law in Moesia Inferior and the relations between the Roman authorities and local communities, however, the paper sets out to extract all possible, though incomplete, information about its contents. The linguistic and epigraphic analysis results in some additions to the existing interpretations of the document and in several new integrations to the text. Thus, the fragmentary text from Odessos seems to attest a conflict between two communities, which is arbitered by a Roman magistrate or the Emperor himself. The conflict concerns some contested things that have to be reinstated to the claimant or their monetary equivalent has to be paid back at their market price.

Обект на настоящето изследване е един слабо познат латински надпис от Одесос. От него е запазен само един централен фрагмент от мраморна плоча, увреден в горната, долната и дясната си част, но със запазено ляво поле (30) x (75) x (30). За първи път за откриването на този паметник се съобщава от Ернст Калинка през 1906г.¹, като се споменава, че фрагментът се намира в библиотеката на архиепископа на Варна и вероятно идва от Одесос. Калинка предлага кратко описание на паметника, рисунка и препис на текста, както и съвсем кратък коментар, в който определя текста като акт на римските власти. През следващата година съобщението на Калинка е отразено в броя на *Année épigraphique*, като публикацията съдържа само препис на текста на надписа, без описания или коментар. След почти век прекъсване разглежданият надпис се споменава отново едва през 2009 г. във връзка с проекта за дигитализиране на латинските надписи на университета в Хайделберг². Публикацията въз-

¹ Kalinka 1906: 105, nr. 111.

² HD 023483.

произвежда в различна и по-схематична форма информацията, предадена още от Калинка, и третира надписа като изгубен. Отново липсва коментар или опит за интерпретиране; важно е да се отбележи само, че издателите косвено се съгласяват с наблюдението на Калинка, че текстът представлява акт на римските власти, като причисляват документа към категорията *Rechtliche Verfügung / Public legal inscription*.

Върху прерисувания от Калинка фрагмент от мраморна плоча са частично запазени десет реда от документа, като липсват началото и краят, а от централната част са налице само части от фрази. Текстът гласи³:

[- - - - -resti]
tuere debebit E[- - -impet]
rare possitis nullum autem metum sustinere deb[ebitis - - -]
restituentur quandoquidem non eosdem perf[- - -]
ductos esse constet in dubium vero non venit [- - -]
tis competens obsequium vobis exhibere deb[eant- - -li]
bertatem propriam voluerint obtinere aut [- - -]
bunt aut pretia vobis exsolve[n]t [- - -]
pretia postulare quae [- - -]
vendendi qu[- - -]
prov[- - -]

Още от пръв поглед се забелязва, че лакуната в началото и края на текста е засегнала и обичайните формули, които често позволяват да се идентифицира с точност типа на надписа. Липсват също и вътрешни елементи за датиране, които биха позволили документът да се разгледа в неговия исторически контекст⁴. Частичното запазване на централната част на текста, от своя страна, не дава възможност за сигурна интерпретация на съдържанието.

Вероятно наличието на толкова много и различни по тип трудности, както и физическото изчезване на фрагмента и необходимостта той да се изучава само на базата на рисунката на Калинка, спомагат за загубата на интерес към документа и за слабото му

³ Включени са интеграциите, предложени от Калинка.

⁴ На базата на палеографски особености Калинка предлага като приблизителна датировка “*spætere Zeit*”.

познаване. Неговият характер на официален правен документ обаче налага нуждата от по-задълбочено изследване, особено като се има предвид, че в района на Долна Мизия надписите, които съдържат части или цели текстове на актове на римските власти, са твърде малобройни⁵. Така, независимо от лошото състояние на паметника и на текста, надписът от Одесос е от голямо значение за изучаването на юридическата епиграфика в Долна Мизия и трябва да бъде подложен на внимателен и задълбочен анализ, за да се извлече максимално количество, макар и непълна, информация.

1. Типологията на надписа от Одесос

Силната фрагментарност на надписа, засягаща особено началото и края на текста, където обичайно се намират стандартните формули, които позволяват идентифицирането на жанровата му принадлежност, превръща определянето на типологичната принадлежност на документа в доста сложна задача. Все пак още Калинка⁶ отбелязва, че оскъдният запазен материал позволява да се установи, че става дума за някакъв вид правен акт на римските власти, като предполага, че този акт е издаден лично от императора или от някой местен магистрат и вероятно е адресиран до общността на жителите на град Одесос. Наблюденията на Калинка безспорно са основателни и обосновани; той обаче не се заема да се задълбочи допълнително в този проблем.

Един внимателен преглед на малкото, което е запазено от надписа от Одесос, позволява да се извлече и допълнителна информация. Забелязва се, че на ред 3 и ред 8 са налице второличните форми *possitis* и *vobis*, които ясно показват, че разглежданият текст е съставен в диалогична форма, т.е. авторът се обръща пряко към определено лице или общност, които са адресати на акта. Фактът, че въпросните форми са в множествено число, показва безспорно, че адресат на текста не е отделно лице, а група хора, вероятно общност на местни жители или някакъв вид колегия.

Подобна диалогична форма е по-рядко срещана в римските правни актове, изписани върху твърд материал, отколкото може да

⁵ IScM III 1, IScMI 67-68, IScMI 378, AE 1978 714, IOSPE II 4, AE 2007 1224, IGBulg II 69 – 70, IGBulg II 659.

⁶ Kalinka 1906: 105, nr. 111.

се очаква. Към момента тя е засвидетелствана в малко повече от дузина латински надписи, от които един е *lex rogata* от републиканския период⁷, три спадат към категорията на едиктите⁸, а цели осем⁹ принадлежат към епистуларния жанр. Тези наблюдения дават основание да се предположи, че фрагментарният текст от Одесос вероятно е или *edictum*¹⁰, или *epistula*¹¹.

Както едиктът, така и епистулата спадат или към *constitutiones principum*, ако са издадени от императора, или към *acta magistratum*, ако са издадени от римски магистрати. Едиктите обикновено засягат въпроси от значителна важност и могат да бъдат адресирани към цялата империя, към отделни провинции или към отделни общности¹². Епистулите са свързани с функцията на императора и на провинциалните управители да представляват висша инстанция при разрешаването на правни спорове¹³. Проучванията на основните характеристики и на двата типа правни актове показват, че и в двата случая става дума за жанрове, чиито адресати обикновено заемат високо положение в йерархията на империята, като обичайно това са висши чиновници или значими общности¹⁴. В този смисъл предположението на Калинка, че документът от Одесос е адресиран към общността на града, изглежда доста убедително, доколкото формата на едикта или на епистулата не би била подходяща за комуникация с местна колегия или малка общност от второстепенно значение¹⁵.

⁷ Lex Gabinia–Calpurnia, 58 г. пр.Хр.. AE 1923 19; AE 1980 858; CIL II 2500.

⁸ IAM II 100; CIL XVI 12; CIL III 14195.

⁹ AE 1979 596; AE 1972 257, AE 1999 1577, CIL VI 40614, CIL II 1423, CIL VIII 23956, AE 2004 1331, CIL III 14203.

¹⁰ *Louis–Lucas, Weiss 1896: 452–462*; Kipp 1905: 1940–1948; *Cuq 1928: 19–20; 27–33*; Daube 1956.

¹¹ Bloch 1887: 712–725; Brassloff 1907: 204–210; Drew-Bear, Eck, Herrmann 1977: 355–383; Wilcken 1920: 1–42

¹² *Louis–Lucas, Weiss 1896: 452–462*; Kipp 1905: 1940–1948; *Cuq 1928: 19–20; 27–33*; Daube 1956.

¹³ Bloch 1887: 712–725; Brassloff 1907: 204–210; Wilcken 1920: 1–42.

¹⁴ За разлика от субскрипциите, срвн. Wilcken 1920: 1–42.

¹⁵ Срвн. субскрипцията от Долна Мизия IScM I 378.

2. Съдържанието на надписа от Одесос

Първата особеност на текста от Одесос, която прави впечатление, е неговата силна императивност, изразяваща се в натрапчивата употреба на форми от глагола *debeo* – *debebit*, *deb[ebitis]*, и *deb[ean]*. Причините за тази императивност естествено са свързани с характера на документа, който представлява акт на римските власти, които се произнасят по отношение на някакъв проблем.

Редуването на второлични (*possitis*, *vobis*) и третолични глаголни форми (*debebit*, *voluerint*, *exsolvent*) навежда на мисълта, че става дума за някакъв конфликт, възникнал между адресата на едикта/писмото и друго лице, останало анонимно. Вероятно адресатът на акта се обръща към местен римски магистрат или към самия император, за да се стигне до разрешаване на въпросния конфликт, а разпорежданията на властите идват в отговор на това допитване, като са адресирани пряко към допиталата се страна и косвено към нейния опонент.

Самоличността на другата страна в конфликта остава неизвестна заради обширната лакуна. Все пак формите за 3л. мн. ч. *voluerint* и *exsolvent* подсказват, че става дума не за отделно лице, а за група хора. На това наблюдение привидно противоречи формата за 3л. ед. ч. *debebit*, която трудно се съвместява със споменатите форми за множествено число. Възможно е обаче тя да е част от безлична формула от типа “*Si quis...*”, която обичайно се използва при формулирането на разпореждания. Ако това наистина е така, изглежда основателно предположението, че актът е започвал с цитиране на някаква правна норма, въз основа на която императорът или местният магистрат се произнася за решаването на спора. От фразите [- - - *resti*]/*tuere debebit* и *pretia vobis exsolvent*, конструирани с третолична глаголна форма, става ясно, че конфликтът е разрешен в полза на адресата на акта.

Силно проблематичен е въпросът за обекта на въпросния конфликт. Оказва се, че единствената пряка информация по този въпрос се съдържа във фразите [- - - *resti*]/*tuere debebit* и *restituentur*, от които става ясно, че на адресата на акта са били отнети определени вещи, които му принадлежат, а римските власти постановяват въпросните вещи да бъдат върнати¹⁶. Пасивната форма *restituentur* в 3л. мн. ч. показва, че спорът засяга повече от една дължима вещ.

¹⁶ Berger 1953: 347, s.v. *actiones quibus rem persequimur*; 681, s.v. *restituere*, 682, s.v. *restitutio in integrum*.

На пръв поглед последните запазени редове *aut pretia vobis exsolve[n]t [- - -] / pretia postulare quae [- - -] / vendendi qu[- - -] / prov [- - -]* свидетелстват за отношения на покупко-продажба и по-конкретно за уточняване на цената, която трябва да бъде заплатена. От фразата *pretia vobis exsolvent* в 3 л. мн. ч. изглежда, че в рамките на тези отношения адресатът на акта е в ролята на продавач.

При по-задълбочено вглеждане обаче се оказва, че ситуацията е по-сложна. От синтактична гледна точка фразата *[- - -li]/bertatem propriam voluerint obtinere aut [- - -] / bunt aut pretia vobis exsolve[n]t [- - -]* силно напомня на условен период от първи тип, конструиран с комбинация от индикативи на *futurum primum* и *futurum secundum*. Ако това предположение е вярно, протагис на това условно изречение би била фразата *[- - -li]/bertatem propriam voluerint obtinere*. Съюзите *aut...aut*, от друга страна, показват, че в условия период има два аподозиса, от които единият е изцяло изгубен поради лакуна, а другият е фразата *aut pretia vobis exsolve[n]t [- - -]*. Става ясно, че отношенията от типа на *emptio-venditio* не са обект на конфликта, отразен в текста от Одесос, а само едно от две възможни решения, които римските власти предлагат – втората страна в конфликта да изплати на адресата на акта цените на някакви спорни вещи.

Ситуацията става по-ясна, ако се има предвид, че, както вече бе изтъкнато, фразите *[- - - resti]/tuere debebit* и *restituentur* показват, че конфликтът засяга определени спорни вещи, които са били отнети от адресата на акта. В такъв случай силно вероятно е изплащането на определени суми в полза на адресата на акта да представлява парично обезщетение за спорните вещи в случай, че е невъзможно самите вещи да бъдат върнати или възстановени. От фразите *pretia postulare* и *vendendi* става ясно, че механизмът за разрешаване на конфликта чрез прибегване до сферата на *emptio-venditio* се нуждае от допълнително регулиране от страна на римските власти, за да се предотвратят нови спорни моменти – актът от Одесос уточнява изрично как да бъдат формирани цените, по които да бъдат изплатени обезщетенията. За съжаление подробностите в това отношение са засегнати от лакуна.

На базата на направените наблюдения е възможно да се предложи и хипотеза за интеграция на лакуната в първия аподозис на

разгледания условен период. Стана ясно, че е налице спор за отнемането на определени вещи и че двата аподозиса в разгледания условен период съдържат два варианта за разрешаване на конфликта, като вторият от тях е да се изплати обезщетение за отнетите спорни вещи. Следователно е твърде вероятно първият аподозис да засяга физическото възстановяване на въпросните вещи, а не на тяхната парична равностойност.

Поради обширната лакуна от първия аподозис е запазен единствено крайт на третоличната форма за бъдеще време [—]bunt, образувана от глагол от първо или второ спрежение. Тъй като е невъзможно тази форма да е образувана от глагола *restituere* по трето спрежение, ако липсващата фраза действително разпорежда възстановяването на спорните вещи, то най-вероятно [—]bunt е форма от *debere*, което би хармонизирало с общия императивен тон на текста. Паралелът с фразата [- – - *resti*]/*tuere debebit*, запазена в първия ред на документа, до голяма степен потвърждава подобна хипотеза, тъй като е в хармония с тенденцията на римските правни документи да се повтарят многократно ключовите понятия, както и да се извеждат в началото на текста общите норми, на базата на които се стига до конкретните решения. В такъв случай условното изречение, което заема централна роля в акта от Одесос и съдържа конкретните разпореждания на римските власти, би било [- – - *si li*]/*bertatem propriam voluerint obtinere aut* [- – - *restituere debe*]/*bunt aut pretia vobis exsolve[n]t*.

Проблемна е интерпретацията на протазиса [- – - *si li*]/*bertatem propriam voluerint obtinere*, от който става ясно, че връщането на дължимите вещи е по някакъв начин свързано с желание на другата страна в спора да получи *libertas*. Става дума за едно широко разпространено, но трудно за интерпретиране понятие, което означава едновременно личната свобода на отделни лица и политическата независимост на цели общности¹⁷. С двойно значение е също и понятието *obsequium*, отнесено отново към другата страна в спора – става дума за понятие, свързано с отношенията на *fides*, съществу-

¹⁷ Berger 1953: 563, s.v. *libertas*.

ваши между патрони и клиенти, особено освободени роби, или между общности с различно положение¹⁸.

Няколко факта свидетелстват, че е малко вероятно текстът от Одесос да урежда отношения между патрони и клиенти – на първо място употребата на множествено число при *voluerint* и *vobis* подсказва, че и двете страни в конфликта не са физически лица, а по-скоро групи хора или общности. На второ място, формата на едикта или писмото на императора или на римски магистрат е свързана с определен вид комуникация, запазена за проблеми от по-голяма важност, отколкото отделните имуществени отношения между частни лица. На трето място, самият факт, че адресатът на акта е намерил за необходимо (и финансово възможно) да заплати изписването на акта върху камък, при това върху скъпа мраморна плоча, отново навежда на мисълта, че става дума за важен спор между значими групи хора. Следователно в този контекст понятието *obsequium* подсказва по-скоро, че тези две групи са с различно положение, като адресатът на акта от Одесос заема по-високо, доминиращо положение спрямо другата страна в конфликта, която дължи не само конкретното възстановяване на определени вещи, постановено от разглеждания документ, а и по-общо подчинение.

3. Възможни паралели

Най-близки до разглеждания текст от Одесос са други два документа от същия град – императорските *epistulae* IGBulg П 69¹⁹ и 70²⁰ от средата на Пв. сл. Хр. Въпреки че отново става дума за изключително зле запазени текстове, все пак могат да се открият

¹⁸ Berger 1953: 605, s.v. *obsequium*; срвн. Dig. 38, 2, 1; Dig. 37, 5, 16; Dig. 36, 1, 17; Dig. 25, 3, 5, Liv. 29, 15, 3; Suet. Aug. 21; Tac. A. 6, 37; Tac. A. 3, 12.

¹⁹ [-----] / [--- τὸ] τέταρτο[v] / [---] πης ὀδημ[ος] / [---] ἰον ἀπόχρυσῶ[v] / [---] ἐγγων καν ἦν ς / [---] ἀποδεχόμενος οὖν / [---] τὰ τῆς ἐλευθερίας / [---] ἔλυσα ἥς ἀν δέξε[ται---] / *vacat* / [---] θεοῦ Τρασανοῦ Παρθικοῦ υἱῶ[ν]ός, θεοῦ / [Νέρουα ἐκγονος---] υτερων / [---] ἰαν ὑμά[ς] / [---] ΝΤ[---] / [-----].

²⁰ [-----] *vacat* / [---] δημα[ρχικῆς] ἐξουσίας--- / τοῖς θεοῖς δια / [---] νήθη πρὸς τοῦ / [---] αμια καὶ τὰ τῆ[ς] / [ἐλευθερίας---] *vacat* / [---] ἀρχιερεὺς μέγισ[τος] δημαρχι / [κῆς] ἐουσία.ς --- Ὀδησσιτῶν τοῖς ἀρχουσι καὶ τῆ βουλῆ καὶ τῶ δήμῳ χαίρει[v] τῆν εὐνοίανς / [---] τῆς τὰς νενομ[σμένας---] τε καὶ αὐτὸν / [-----] *vacat* / [---] Τίτος Αἰλιος Ἀδρι[αν]νός Αντω.ν / [εἶνος Σεβαστὸς Εὐσεβῆς---] / [-----].

някои прилики между тях и надписа, обект на настоящето изследване. Тези прилики са както физически, по отношение на типа и материала на паметника (мраморни плочи с дебелина 20–30 см.), така и, доколкото може да се установи, съдържателни.

Двете писма вероятно са адресирани до общността на града Одесос²¹ и в тях се открива същата диалогична форма, засвидетелствана в разглеждания тук акт²². Въпреки че множеството обширни лакуни пречат да се възстановят текстовете им, все пак се забелязват някои интересни особености. В IGBulg II 69 са запазени фразите [- - - τὸ] τέταρτο[v] и ἄλλο χρυσῶ[v], придружени от форми на глагола δέχομαι, които подсказват, че документът урежда някакви финансови отношения. Малко по-нататък в текста се открива и терминът ἐλευθερία, паралелен на *libertas* от латинския надпис от Одесос. Михайлов предлага да се интегрира същия термин и в IGBulg II 70, но не излага ясно основанията си. За съжаление и в IGBulg II 69 и 70 терминът ἐλευθερία – *libertas* се намира в обширна лакуна и е невъзможно да се установи за какво точно се отнася. Става ясно обаче на първо място, че отново е налице някаква връзка между *libertas* и определени финансови отношения. Ясно е също така и това, че проблемът, засвидетелстван в открития от Калинка надпис, не е изолиран, а на него са посветени още поне два други документа от подобен тип. В този ред на мисли би било обосновано да се предположи, че разглежданият тук документ може да се датира към същия период, към който принадлежат и другите две писма от Одесос – епохата на Антонин Пий.

Друг, по-малко директен паралел, може да се открие между анализирания текст и един по-късен документ от Мавритания Тингитана. Става дума за едикт от епохата на Северите (216г. сл. Хр.)²³, съставен отново в диалогична форма, който има за цел да анулира дълговете за неплатените данъци, като подчертава необходимостта същите данъци да се плащат в бъдеще. Адресат на този едикт са *vici et provinciae*, като интерпретацията на тези термини е проблемна.

²¹ Срвн. коментарите на Михайлов към IGBulg II 69 и 70.

²² IGBulg II 69 – ὑμῶς], срвн. интеграциите на Михайлов към IGBulg II 70.

²³ Christol 1988: 305–337; Di Vita–Evrard 1988: 287–304; Gasco 1992: 161–172; Gasco 1999: 47–61; Thouvenot 1946: 548–558.

Една хипотеза²⁴ смята, че става дума за земите, които са зависими от градовете в провинцията, но не са част от територията на тези градове, докато други²⁵ отнасят термините към местните общности без статут на град. Все пак няма спор, че едиктът отразява наличието на различни типове общности в провинцията, част от които се намират в подчинено положение спрямо други, и има за цел да уреди определени финансови отношения между тях, свързани с данъчните тежести.

Подобна ситуация се открива косвено и в документ от Долна Мизия – *subscriptio* отново от епохата на Антонин Пий, чрез което жителите на селото *Chora Dagis* в района на Истрия искат облекчаване на *munera et angariae*. Проблемът им възниква вследствие на реформа от средата на I в. сл. Хр.²⁶, която прехвърля финансовото бреме на поддържането на системата на *cursus publicus* от градовете към местните села и малки общности, населяващи районите на градовете. В случая с *Chora Dagis* не е засвидетелстван пряко конфликт между селото и града Истрия, а засегнатите се обръщат към римските власти с молба за опрощаване на задължението. Все пак надписът дава пример за ситуация, която може да породии конфликти между общностите с различно положение, както относно заплащането на различни видове задължения към империята, така и относно условията на различното им положение, границите на териториите и т.н., а общността, която смята правата си за нарушени, да се обърне към римските власти като арбитър.

4. Обобщение

Направените дотук наблюдения позволяват да се направят както някои допълнения към интерпретацията на Калинка, така и нови интеграции към текста. Предлага се хипотезата, че фрагментарният надпис от Одесос принадлежи към категорията на едиктите или на епистулите и има за цел да разреши конфликт, възникнал между две неравностойни общности, от които вероятно по-висшестоящата е самият град Одесос. Конфликтът касае определени вещи, към които и двете страни предявяват претенции, а като арбитър са привлечени

²⁴ Christol 1988: 305–337.

²⁵ Gascoy 1992: 161–172.

²⁶ Mitchell 1976: 106–131.

римските власти в лицето на местен магистрат или на самия император. Решението на арбитъра в спора е в полза на висшестоящата общност, като се постановява спорните вещи да ѝ бъдат възстановени или паричната им равностойност да бъде заплатена според пазарната им цена. Паралелите с надписите IG Bulg II 69 и IG Bulg II 70, които принадлежат към същия район и вероятно към същия период, показват, че разглежданият документ засяга не изолиран конфликт, а по-разпространен проблем, който е бил поставян неведнъж на вниманието на римските власти.

На базата на изложените наблюдения се предлагат и следните нови интеграции:

[si quis- - - - -resti]
tuere debebit E[- - -impet]
rare possitis nullum autem metum sustinere deb[ebitis - - -]
restituentur quandoquidem non eosdem perf[- - -]
ductos esse constet in dubium vero non venit [- - -]
tis competens obsequium vobis exhibere deb[eant- - -si li]
bertatem propriam voluerint obtinere aut [- - -restituere debe]
bunt aut pretia vobis exsolve[n]t [- - -]
pretia postulare quae [- - -]
vendendi qu[- - -]
prov[- - -]

ЛИТЕРАТУРА

1. **Berger 1953:** A. Berger. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. (Transaction of the American Philological Association). Philadelphia, 1953
2. **Bloch 1887:** G. Bloch. *Epistulae*. – In: C. V. Daremberg, E. Saglio (eds). *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, d’après les textes et les monuments*. II, 1. Paris, 712–725.
3. **Brassloff 1907:** S. Brassloff. *Epistula*. – In: G. Wissowa (ed.) *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. VI, 1. Stuttgart, 1907, 204–210.
4. **Christol 1988:** M. Christol. *Rome et les tribus indigènes en Maurétanie Tingitane*. – In: A. Mastino (ed.) *L’Africa romana V: atti del V convegno di studio*, Sassari, 11-13 dicembre 1987. *Pubblicazioni del dipartimento di storia dell’Università di Sassari*. Sassari, 1988, 305–337.
5. **Corbier 1977:** M. Corbier. *Le discours du prince d’après une inscription de Banasa*. – *Ktema*, 2, 1977, 213–232.

6. **Di Vita–Evrard 1988:** G. Di Vita-Evrard. L'édit de Banasa": un document exceptionnelle? – In: A. Mastino (ed.) *L'Africa romana V: atti del V convegno di studio*, Sassari, 11-13 dicembre 1987. Pubblicazioni del dipartimento di storia dell'Università di Sassari. Sassari, 1988, 287–304.
7. **Drew-Bear, Eck, Herrmann 1977:** T. Drew-Bear, W. Eck, P. Herrmann. *Sacrae Litterae*. – *Chiron*, 7, 1977, 355–383.
8. **Gascou 1992:** J. Gascou. Vici et prouvinciae d'après une inscription de Banasa. – *Antiquités Africaines*, 28, 1992, 161–172.
9. **Gascou 1999:** J. Gascou. Unités administratives locales et fonctionnaires romains. Les données des nouveaux papyrus du Moyen Euphrate et d'Arabie. – In: W. Eck, E. Müller-Luckner (eds.) *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrhundert* (Kolloquium, München, 5. bis 7. Mai 1996). München, 1999, 47–61.
10. **Honoré 1979:** A. M. Honoré. Imperial Rescripts – Authorship and Authenticity. – *The Journal of Roman Studies*, 69, 1979, 51–53.
11. **IGBulg I:** G. Mihailov. *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. II Inscriptiones orae Ponti Euxini*. Sofia, 1970.
12. **IGBulg II:** G. Mihailov. *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. II Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae*. Sofia, 1958.
13. **Johnson, Coleman – Norton, Bourne 1961:** A. C. Johnson, P. R. Coleman-Norton, F. C. Bourne. *Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index*. Austin, 1961.
14. **Kalinka 1906:** E. Kalinka. *Antike Denkmäler in Bulgarien*. (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung, 4), Wien, 1906.
15. **Louis–Lucas, Weiss 1896:** P. Louis–Lucas, A. Weiss. *Edictum. Decretum*. In: Daremberg, C. V., E. Saglio (eds). *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, d'après les textes et les monuments*. II, 2, Paris, 1896, 452–462.
16. **Rebuffat 2002:** R. Rebuffat. Le discours oral du prince. – *Mélanges de l'École française de Rome*, 114, 2, 2002, 1011–1024.
17. **Thouvenot 1946:** R. Thouvenot. Une remise d'impôt en 216 après J.-C. – *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 90, 4, 1946, 548–558.
18. **Wilcken 1920:** U. Wilcken. Zu den Kaiserreskripten. – *Hermes*, 55, 1, 1920, 1–42.
19. **Williams 1976:** W. Williams. Individuality in the Imperial Constitutions. – *The Journal of Roman Studies*, 66, 1976, 67–83.
20. **Williamson 1987:** C. Williamson. Monuments of Bronze: Roman Legal Documents on Bronze Tablets. – *Classical Antiquity*, 6, 1, 1987, 160–183.